

Harai Dénes

A sötét hatalma és a fény ereje

A könyv mutatja a szerző etikai gondolkodását és meditációját a múlt és jelen kérdésein. A szerző definiálja az etika fogalmát és kiemeli, hogy többféle etika létezik. A töredékek foglalkoznak a katonai etika témájával is.

„A kötet részben az etikával, részben a gyakorlati erkölccsel kapcsolatos, elgondolkodtató töredékeket tartalmaz. A szövegek, amelyek az elmúlt évek során, a szerző egyetemi oktatói munkálkodása során keletkeztek, különös, néhol kifejezetten meglepő eseteket és dilemmákat írnak le, problémákat, amelyekhez hasonlóakkal mi magunk is nap mint nap találkozhatunk. A kötet sok esetben ősrégi morális problémák újragondolására készítet bennünket, máskor pedig mai erkölcsi megfontolásaink elmélyítésében lehet segítségünkre.”

(Részlet a könyv fülszövegéből)

Az emberben benne van a sötét elv egész hatalma, ám egyzersmind a fény egész ereje is – jutott eszembe Schelling gondolata, amikor kezembe vettem Himmer Péter nem túl terjedelmes, ám annál tartalmasabb, s néhol komoly fejtörést okozó, teoretikus igényű kötetét.¹ A teoretikus, azaz elméleti, eszmei kifejezés ne zavarjon bennünket, mert igen pozitív vonatkozásai is vannak. Gondoljunk Heidegger álláspontjára, mely szerint a maximális teoretizáltság a legnagyobb lehetőség a szituációk feloldására, míg a minimális teoretizáltság az ellenkezője, a legnagyobb lehetőség a szituációk megtartására. Tapasztalatból is tudjuk, hogy számtalan ellentmondó, visszás szituáció van, amelyet szeretnénk feloldani, különösen az etikai szituációk között találunk ilyeneket.

* * *

1 Himmer Péter: Etikai jellegű töredékek. Underground kiadó, Budapest, 2011, 121. oldal

A kötet fülszövege szerint a töredékek a szerző oktatómunkája során, az elmúlt években keletkeztek. Jobbára nagyobb munkákból kimaradt, talán még az újragondolás szándékával félretett gondolatokról van szó.

Az etikai irodalomban ugyan nem egyedi eset a *töredékes forma*, de nem is túl gyakori. Számos ókori mű maradt fenn töredékes formában, de ezek eredetileg folyamatos szöveggel keletkeztek, csak az idők folyamán váltak töredékessé. Töredékes művekkel nem egyszer találkozunk a 17. századi európai eszmetörténetben is, amikor az újkori ébredés folyamatában hirtelen megszorodott gondolathalmaz kifejezésére egyes szerzők monumentális műveket terveztek, a nagy mű azonban sohasem készült el, nem akart összeállni, s erről épp csak az ahhoz készült, fennmaradt gondolat-töredékek, bekezdések tanúskodnak. Ilyen, töredékes remekmű, sokak szerint az etikai irodalom gyöngyszeme például: a 17. századi francia tudós, Blaise Pascal manapság is gyakran idézett *Gondolatok* című gyűjteménye.

Más esetekben a gondolatok kiforratlanságának, kiérleletlenségének bizonyosága a töredékes forma. Az ilyen forma ugyanakkor számos előnyt rejt magában, többek között a gondolatok szinte korlátlan tömörítésének lehetőségét, s ezzel együtt a tömörebb gondolatokban rejlő intenzívebb kifejezőmód lehetőségét. E művek olvasója egyenesen, a mű társszerzőjévé válik, hiszen az aforisztikus tömörségű gondolatok jelentése csak az olvasási/megértési folyamatban konkretizálódik. Másképpen szólva: a mű megírása az olvasóban fejeződik be.

Esetünkben az egysorosról néhány oldalasig terjedő töredékek között, a benne foglalt gondolatirányt tekintve két típust találunk: A szerző részint a klasszikus etikai irodalom egy-egy ismert, vagy kevésbé ismert, de fontos tézisének ütközteti a jelenkori valósággal, részint a mai valóság eseteinek helyét keresi az etikai irodalomban, miközben sort kerít a közelmúlt és a jelen legfeszítőbb etikai dilemmáinak vizsgálatára. Fontos ez, mert magyar társadalmi közeg igen sokrétű, a forradalmak, háborúk, egymást tagadó társadalmi formációk és jövőképek váltakozása által megosztott szellemi beállítódások vannak együtt, mikroelektronikus korunk fiatal generációinak modernizmusával. A fiatal katonák is a történelem következményeinek következményeivel szembesülnek.

* * *

Az elmélyültebb olvasás nyomán észrevesszük, hogy a tartalmilag látszólag nem kapcsolódó töredékek nagyon is markáns folyamatossággá szerveződnek, s eközben komoly tematikai centrumok is kijelölődnek a műben. Úgy is mondhatnánk: az egész gondolkodás az etika egyik fontos alapelve köré szerveződik, s ez az elv a *következetesség*.

Számos bekezdés gondolati összeépítésével, mintegy lépésről lépésre rajzolódik ki az olvasó előtt a következetesség két lehetséges alaptípusa. Az egyik, amely a morálnak, az emberi életvezetésnek s ezzel együtt az erkölcsi törvénynek csakis egyetlen típusát ismeri el, s amelyet az etikai irodalomban a königsbergi filozófus, Immanuel Kant képvisel. A másik pedig, ennek épp ellentéte: e szerint a fordulatos történelem fordulatos életvezetést követel, ez pedig a társadalmi változásokhoz, történelmi fordulatokhoz való új és új viszonyulást követeli meg korunk egyénétől. (Ezt a felfogást szokás a 20. század egyik ismert, magyar származású, baloldali gondolkodójának, Lukács Györgynek a nevéhez kapcsolni.) A morál változatlanságának, ezzel

együtt az erkölcsi törvény egyedül valóságának, avagy mindenkori változékonyságának problémája végigkíséri a tanulmányt.

* * *

A szerző mondandójának talán legmarkánsabb kérdése magának az etikának a definiálhatósága, az etika kategóriájának megragadása. Mi is az valójában, amit *etikaként* tisztelünk, s amire köznapi életünkben oly gyakran hivatkozunk? A szerző oldani szándékozik az etika fogalmával kapcsolatban elterjedt, kötött és merev gondolkodást, amikor arra figyelmeztet, hogy a gondolkodás történetében nem alakult ki egységes felfogás az etika mibenlétét illetően. Számos gondolkodó tett kísérletet a moralitás megragadására, ezek azonban inkább problémákat vetettek fel, mint megoldásokat eredményeztek.

Az ókori görögök közül Démokritosz vagy, Arisztotelész, a középkori keresztény gondolkodók közül Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, vagy az újkori tudósok, Pascal és Kant etikái talán megválaszolták a korábbi, az őket megelőző századok kérdéseit. Ám azok új kérdésekhez vezettek. Olyan kérdésekhez, amelyek az adott korban, az adott gondolati keretek között megválaszolhatatlanoknak bizonyultak. Ezért mondja a szerző: *„... az etika nem létezik, csak etikák léteznek... amelyek problémákba torkollanak...”*.²

Az etika a szerző szerint inkább a kérdések, mint a válaszok világa. Az etika állásfoglalásai nem annyira megoldásnak, mint inkább támpontnak tekinthetők az emberi cselekvések világában.³ Az etika lényege a mindenkori 'x', mondja a szerző, hiszen az etika még a legszerencsésebb esetben is csak úgy funkcionál, mint az eltévedt hajós távcsövében halványan fölsejlő világítótorony.⁴ Az etika nem létezik teóriaként – mondja –, s hozzáteszi, *„... aki eljutott az etika dilemmájához, annak a cselekvésében benne lesz az, amit az etika egyáltalán mondani tud”*.⁵ „Az etika létformája a gondolkodás” – zárja gondolatmenetét a szerző, amelyhez egy korábbi recenziómban, hozzá fűztem, hogy az ember minél szellemibb, annál emberibb, mert az intellektualitás számára a másik másikként való észlelése az ő egész világának problémájában való elmerülést is jelenti. Ebben, a másik felé való kilépésben ismeri fel önmagát az ember. Ez az intellektuális tudat harca a másikért. Ez a dinamika segítheti a társadalmi viszonyok harmonizálását is. Így válhat a világ, kölcsönös viszonyok világává. E 'kölcsönösség' mechanizmusai nélkül nincs szolidaritás, demokrácia, nincs társadalom. A modern, fejlett társadalom polgárait résztvevő, produktív, szenzitív és válaszoló diszpozíciók jellemzik. A társadalomtudományi felkészítés egyik feladata: hatékonyan orientálni ezen jellemzők vállalását, választását.

A szerző véleményét annyiban figyelemre méltónak kell tartanunk, amennyiben modern, és gyorsan változó korunkban valóban képtelenség asztalra tenni egy rögzített, végleges és mindenki által elfogadott tételrendszert. Ma gyakoriak az

2 39. és 113. töredék

3 78., 105., 112. töredék

4 112. töredék

5 109., 113., és 114. töredék

egyéni, személyes ihletettséggű életutak, ma sikeresek lehetnek a korábban sohasem látott, s teoretikusan esetleg nem is igazolható életstratégiák. Mindez nem csupán nem zárja ki, hanem éppen feltételezi, hogy az eddigi etikai törekvéseket, magát az etikai gondolkodást megismerjük, hiszen ez közelebb vihet személyes célunkhoz, elősegítheti egyéni sikerünk elérését.

* * *

Komoly teret szentel a szerző az *etika alapfogalmainak* tárgyalására is. Az érték fogalmához számos alkalommal visszatér, s a már ismert mondanivalóhoz új tartalmi elemet kapcsol. Nem annyira az értékek konkrét mibenlétére koncentrál, nem szándékozik elkészíteni korunk leltárát. Inkább az értékek tetten érhetőségével foglalkozik. Az értékek létminőségének problémáját azért feszegeti ugyancsak visszatérően, mert ez nagyrészt összefügg az értékek továbbadhatóságának kérdésével. Heidegger nyomán azt mondhatjuk, hogy a tudás az értékviszonyok függvénye is. Erkölcsi vonatkozásokat csak akkor említhetünk, ha az ember értékelő módon viszonyul jelentős választásaiban a világhoz.

* * *

Fontos feladatnak tekinti a szerző a *katonai hivatás etikai problémáinak* új szemléletű megközelítését. E téren régóta megoldatlan kérdések halmazával találjuk szembe magunkat. A kötetben több helyütt felvetődik a nürnbergi per problémája, a nürnbergi bíróság által elítélt huszonkét náci vezér esete, s a szerző ennek kapcsán figyelmeztet a katonai cselekvés egyik, máig megoldatlan ellentmondására. A bíróság előtt gyakran hangzott el a védekezés: „parancsra tettem”, amit azonban az ítélezők nemigen vettek figyelembe. Az ügyész nem alaptalanul kárhoztatta Hitler tábornokait és ezredeseit: *Önöknek – idézi a kötetünk szerzője az amerikai főügyész szavait – vissza kellett volna utasítaniuk Hitler szörnyű parancsait, meg kellett volna tagadniuk azok végrehajtását. A katona ugyanis – mondja Jackson főügyész – korántsem minden parancs teljesítésére tesz esküt, hanem csakis a törvényes parancsok teljesítésére.*

Himmer Péter pedig – talán a huszadik századi diktatúrák történelmi példái alapján – figyelmeztet arra, hogy a katonának cselekvései során, még ezzel együtt is érdemes ügyelnie az éppen adott társadalmi-történelmi kontextusra. A parancs visszautasítására ugyanis a katonának legtöbbször csupán joga van, módja azonban nincs. S az európai történelem furcsa fintora, épp azokban az esetekben nincs módja a visszautasításra, amikor erre leginkább szükség volna. A hitleri és a sztálini társadalmi gyakorlat és történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy *az ész zsákutcáiban sokáig lehet menetelni.*

* * *

A mű kiemelt kérdése a katonai cselekvés értékjellegének problémája is. A szerző hangsúlyozza, hogy a *katonai cselekvés értékjellege* csak a cselekvés társadalmi előjelenének ismeretében dönthető el. Bármennyire is igaz, hogy értelmes dolog a minden társadalmi-történelmi vonatkozásától megfosztott, a társadalmi kontextusból kiemelt 'csakis katonai', avagy 'tisztán szakmai' cselekvésről beszélni, az értékelésnél, s kiváltképpen a morális értékelésnél mégsem hagyható figyelmen kívül, milyen társadalmi közegben, milyen célokért folyt, folyik a katonai cselekvés. A katonai élet-

pálya sikerességének kategóriája – az európai történelem fordulatos viszonyai között, – gyakran épp a cselekvés társadalmi előjelét tartalmazza a megítélés döntő komponenseként. Társadalmi tapasztalatunkból tudjuk, hogy az értékek lehetnek rejtkehelyek vagy maszkok is (erre leginkább olyan puha értékek alkalmasak, mint például a demokrácia, humanizmus, szabadság).

Az érték vállalás kérdése (is), azaz lehetnek szellemi reflexeim, értékítéleteim korábbi tapasztalataim, megélt helyzeteim nyelvi, kulturális, vallási hagyományok alapján, amelyek következtében stabilnak érzékelem azokat. (Az ilyen előre kialakított értékítéleteink azonban új helyzetekben nagyon ellentmondásosak lehetnek önmagunk számára is, ha később visszatekintünk rájuk.)

Az érték energiaforrás, a határozott cselekvés előfeltétele. A katonának határozott, a történelem, a hadtörténelem által is igazolt értékekre van szüksége, mert a katona a fegyveres akcióért felelős, amelyben már nincs idő morális és egyéb kérdéseken töprengeni, mert az eszközértékek (ti. a mozgékonyaság, a tűzgyorsaság, a váratlanság stb.) lépnek előtérbe.

A katonák már nincsenek etikai vesztegzár alatt, gondolkodhatnak azokon az eszmei, valamint értékkomponenseken, amelyeket a szerző, Himmer Péter kitűnő érzékkel felvetett a töredékekben. A demokrácia stabil erkölcsi elveket, normákat, viselkedéseket igényel.

A könyvet ezúton is ajánlom, a tisztelt olvasók figyelmébe.